

**AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ
JEOPOLİTİK DÖNÜŞÜMÜN MİMARİ: ROBERT
STRAUSZ – HUPÉ ¹**

**ROBERT STRAUZ - HUPÉ: THE BUILDER of
TRANSFORMATION of GEOPOLITICS in the AMERICAN
FOREIGN POLICY**

Gökhan EŞEL ²

Özet

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin politik lûgatına 'Jeopolitik' kelimesini yerleştiren Robert Strausz-Hupé, aynı zamanda ABD'nin efsanevî Başkanı John F. Kennedy'nin ardından Amerikan dış politikasında önemli dönüşümlerin yaşandığı Başkan Nixon Dönemi'nde dış politika başdanışmanı sıfatıyla ABD'nin soğuk savaş dönemindeki 'Jeopolitik' algısının mimari olmuş ve 1950'lerde kurduğu (Foreign Policy Research Institute) Dış Politika Araştırma Enstitüsü'nde, kendisinin yanı sıra ilerde Amerikan dış politikasında önemli roller oynayacak olan William Yandel Elliott, Henry Kissinger ve Zbigniew Brzezinski gibi isimlerle birlikte çalışmıştır. Hupé, 1957'de Dış Politika Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanan 'Orbis' isimli jeopolitik görüşlerin yer aldığı dergide yayımlanan (The Balance of Tomorrow) 'Yarının Dengeleri' isimli makalesinde Komünizm'in çöküşünü öngörmüştür. Komünizm sonrası (Novus Orbis Terrarum) Yeni Dünya Düzeni'nden ilk kez bahseden yine Hupé olmuştur. Amerikan dış politikasındaki jeopolitik algı ve dönüşümün mimari olan Robert Strausz-Hupé, 1980 Askeri Darbesi'nin hemen ardından ABD Büyükelçisi olarak, kendi isteğiyle geldiği Türkiye'de, diplomatik kariyerinin son sekiz yılını geçirmiştir.

¹ 25-27 Kasım 2014 Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gesel@diplomats.com

Bu çalışmada, ABD dış politikasındaki Jeopolitik algı ve dönüşümünün mimarı olan Robert Strausz-Hupé ve ekibinin politik rehberliğinde planlanan ‘Yeni Dünya Düzeni’ stratejisi tarihsel bir perspektif ile yorumlanarak, siyasete yön vermede akademik araştırmaların önemi örnekler eşliğinde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Jeopolitik, Robert Strausz-Hupé, Yeni Dünya Düzeni, ABD*

Abstract

Robert Strausz-Hupé, whom adopted the word of ‘Geopolitics’ into the U.S. political lexicon had also become chief adviser of President Nixon on foreign policy. He came to the office after Legendary President Kennedy and this time was the periods of major transformation in American foreign policy. In this period he has been the builder of the new ‘Geopolitics’ perception on The United States foreign policy during the Cold War. In the 1950s, he has worked with William Yandel Elliott, Henry Kissinger and Zbigniew Brzezinski at The Foreign Policy Research Institute which has established by himself and these staff will play important roles on the U.S. Foreign Policy in the near future. In 1957, Hupé foresaw the collapse of Communism at his article named ‘Balance of Tomorrow’ which published by the Foreign Policy Research Institute in the Geopolitics opinions Journal of Orbis. Hupé was the first one that talked about the ‘New World Order’ after Communism. Robert Strausz-Hupé, as the builder of perception and transformation of ‘Geopolitics’ in American Foreign Policy, had voluntarily become as the Ambassador of the United States to Turkey after the 1980 Military Coup and he had spent the last eight years of his diplomatic career on this mission.

In this paper, the ‘New World Order’ strategy has been interpreted with a historical perspective which planned by Robert Strausz-Hupé and his team as the political guidance of the builder of perception and transformation of ‘Geopolitics’ in U.S. Foreign Policy. And also in

this paper, it has been studied with examples to expression that the importance of academic researches to shaping policy.

Keywords: *Geopolitics, Robert Strausz-Hupé, New World Order, U.S.*

Giriş

Robert Strausz-Hupé, 25 Mart 1903'te Macar Yahudisi bir ailenin çocuğu olarak Viyana'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta dereceli öğrenimini Avusturya'da tamamlayan Hupé, 1923'te göçmen olarak ABD'ye gitmiştir. Burada daha sonra öğretim üyesi olarak da mensubu olacağı Pensilvanya Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. Mezuniyetinin ardından yaklaşık on yıl boyunca yatırım bankacılığı yapan Hupé, II. Dünya Savaşı esnasında ABD devlet görevlisi olarak savaş sonrası planlama hususunda, ilk dönem Nazi Almanyası'ndaki Rus göçmenler ve buradaki Wall Street yatırımları için arabuluculuk görevlerinde bulunmuştur. Robert Strausz-Hupé henüz savaş devam ederken aynı zamanda kendisini meşhur edecek olan eserini de yayımlamıştır. 1942'de yayımlanan 'Jeopolitik: Toprak ve Güç için Mücadele' (Geopolitics: The Struggle for Space and Power) isimli kitap ile 'Jeopolitik' kelimesi ile özdeşleşecek olan Hupé, hayatını değiştirecek kişi olan Amerikan Coğrafya Derneği (American Geography Society) Başkanı Isaiah Bowman ile de bu dönemde tanışmıştır. Hupé, kitabında yer verdiği bir bölümde, İngiliz Jeopolitiğinin kurucu olarak kabul edilen Sir Halford Mackinder ve Alman Jeopolitik okulunun kurucusu Karl Haushofer'in 'Jeopolitik' anlayışlarını benimserken, savaş sonrası için jeopolitik öngörülerine de yer vermiş ve böylece Bowman'ın dikkatini çekmiştir. (Steinberg, 2002: 27) Hupé, Bowman'ın sponsorluğunda eğitimine devam etmiş ve yine onun desteği 1946'da Uluslararası İlişkiler alanında doktora derecesi alarak üniversitedeki akademisyenlik hayatına başlamıştır. (Sicherman, 2003: 4) Robert Strausz Hupé, 1946-1969 arasında Pensilvanya Üniversitesi'nde akademik hayatına devam etmiştir. Bu süreçte Hupé, Isaiah Bowman tarafından gizli devlet görevlerine

sokulmuş, CIA direktörü olan Ailen Dulles ve Wallstreet güç eksenini çevresi ile tanıştırmıştır. Bowman, eski ABD Başkanlarından Wilson ve Roosevelt ile çalışmış olması nedeniyle ABD'nin derin adamlarından biriydi. (Palabıyık, 2009: 127) Onun bu özelliği Hupé için ilerleyen yıllarda ABD Dışişlerine girmeyi kolaylaştırmıştır.

Hupé, 1955'e gelindiğinde Dış Politika Araştırma Enstitüsü'nü (Foreign Policy Research Institute - FPRI) kurdu. Çalışma arkadaşları uzun yıllar Amerikan Dış Politikasına yön verecek olan William Yandell Elliott, Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski gibi isimlerden oluşmaktaydı. Hupé ve ekibi, 1957'de çıkarmaya başladıkları Orbis isimli derginin yanısıra Current History, National Review, Reader's Digest, The Saturday Evening Post, US News ve World Report gibi çeşitli gazete ve dergilerde stratejik analizler kaleme almışlardır (Crampton & Tuathail, 1996: 533-555).

1. Robert Strausz-Hupé'un 'Yeni Dünya Düzeni' ve Türkiye

Robert Strausz-Hupé, 'Novus Orbis Terrarum' yani 'Yeni Dünya Düzeni' düşüncesini; Dış İlişkiler Konseyi'nin (Council on Foreign Relations) beyin takımına mensup olan yakın çalışma arkadaşları, medya patronu David Rockefeller, ABD Dışişleri eski Bakanı Henry Kissinger, Beyaz Saray eski Güvenlik Başdanışmanı Zbigniew Brzezinski ve Medeniyetler Arası Çatışmalara dair kehanetleri ile ünlenen Samuel Huntington gibi isimlerle birlikte planlanmıştır. Hupé, kurucusu olduğu Amerikan Dış Politika Araştırmaları Enstitüsü'nde (Foreign Policy Research Institute) Başkanlığı döneminde enstitünün yayın organı olarak 1957 Baharı'nda çıkarmaya başladıkları üç aylık 'Orbis' isimli derginin ilk sayısında kaleme aldığı 'Yarının Dengeleri' (The Balance of Tomorrow) başlıklı makalesinde de 'Yeni Dünya Düzeni' üzerinde durmuş ve çeşitli öngörülerde bulunmuştur. Nitekim, onu dış politika alanında bir 'fenomen' haline getiren de, bu makalesinde komünizmin çöküşüne dair öngörülerini olmuştur.

Hupé makalesinde; önümüzdeki 50 yıl içerisinde, ABD öncülüğünde yeni bir global imparatorluk doğacağını ve sonuçta ABD'nin çökerek ve dünya hakimiyetinin başka, adı verilmeyen bir ülkeye kayacağını ifade etmiştir. Hupé:

“Gelecek Dünya Düzeni Amerikan evrensel imparatorluğu mu olacak? Bu olsa olsa tarihi bir dönüşümün son aşamasını teşkil edecektir. Amerika'nın misyonu milli devletleri gömmek, onların boştta kalmış halklarından daha büyük birlikler oluşturmak ve kendi kudretiyle bu yeni düzene karşı muhtemel sabotajcıları sindirmektir, çünkü bunların insanlığa çürüyen bir ideoloji ve şiddet dışında sunacakları bir şey yoktur. Çok mümkündür ki, bu misyonun tamamlanması Amerika'nın tüm gücünü bitirecek ve sonra tarihi ağırlık merkezi başka bir millete kayacaktır. Ama bunun çok önemi yoktur. Çünkü gelecek elli yıl Amerika'nındır. Amerikan İmparatorluğu ve insanlık hasım olmayacak, daha çok bu ikisi, barış ve mutluluk içindeki evrensel bir düzenin iki ayrı adı olacaktır. Yani 'Novus Orbis Terrarum'.” (Hupé, 1957: 10-27)

Makalenin tamamına bakıldığında Hupé; geleceğin dünyası, güç ilişkileri ve ABD'nin bir süper güç olarak dünya liderliğini ele geçirmesi gerektiğini yazmış, ayrıca ABD'nin batı yarımküreyi ve pasifikleri kontrol etmesini, Amerika ile Avrupa arasındaki ittifakına yön ve önem vermesini ve Birleşmiş Milletler'e liderlik etmesini de salık vermiştir. Robert Strausz-Hupé, bu küresel stratejiyi hayata geçirebilmek için aradığı fırsatı Nixon döneminde yakalar. Başkan Nixon'un dış ilişkilerden sorumlu baş danışmanı olarak aktif dış politikaya girmiştir. Hupé, bir bakıma Kissinger'ın alternatifi konumuna gelmiştir. (Steinberg, 2002: 34)

1968 seçimini kazanarak göreve gelen Cumhuriyetçi Başkan Nixon döneminde girdiği aktif dış politikaya diplomat olarak devam eden Hupé, 1969 yılında Fas Büyükelçisi olarak yapılan

görevlendirmesi Senato tarafından uygun bulunmayınca 1969-1972 arasında görev yapacağı Seylan'a atanmıştır. Aktif diplomasiye 1972-1974 arasında Belçika Büyükelçisi olarak devam Hupé, daha sonra 1974-1976 arasında İsveç Büyükelçiliği ve 1976-1977 arasında da NATO nezdinde Amerikan'ın daimi temsilcisi görevlerinde bulunmuştur. Ronald Reagan döneminde kendi isteği ile Türkiye'de Büyükelçi olarak görev yapacak olan Hupé, aktif diplomasideki son sekiz yılı olan 1981 – 1989 dönemini Türkiye'de geçirerek, en uzun görev yapan ABD Büyükelçisi olmuştur. Bu dönem Hupé tarafından en önemli sekiz yıl olarak ifade edilmiştir. Başkan Reagan'ın şahsi dostu olan Hupé bir mülakatında: *“Başkan Reagan beni Ankara'ya yollarken, Türkiye'nin NATO'da kalmasını sağlamaya çalış. İlişkilerimizin uzun vadede sürmesinin çok önemli olduğunu unutma!”* (Kışlalı, 2002: 6) şeklinde bir tavsiyesi olduğunu ifade etmiştir. Hupé, Türkiye'deki görevi süresince Bernard Lewis'in şemalarını yayımlamıştır. Lewis'e göre:

“Yeni bir ‘Osmanlı İmparatorluğu’ kurulması, buna paralel olarak Sovyetler içindeki ve civardaki ‘Türkî’ unsurların başkaldırması, aynı anda ‘Büyük İsrail ile bir Türk İttifakı yoluyla İslam dünyasını bozmak amaçlanmalıdır”. (Steinberg, 2002: 34)

Hupé'un Amerikan Büyükelçisi olarak Türkiye'de bulunduğu dönemde, Türk siyaseti 12 Eylül Darbesi'nin ardından ilk seçimlerine girmeye hazırlanıyordu. Bu noktada Kenan Evren'in Turgut Özal'ın seçimlere katılabilmesi noktasında yumuşatılması meselesi de Büyükelçi Hupé'a verilmiştir. Zira ABD'nin Türkiye ve bölge ülkeleri üzerindeki hâkimiyetini arttırmaya yönelik faaliyetleri için Turgut Özal gibi bir siyasetçi biçilmiş kaftan olarak görülmekte idi. Bu doğrultuda, Özal'ın seçimlerde veto edilmemesini sağlamak amacıyla, Kenan Evren'in NATO'dan arkadaşı NATO Müttefik Kuvvetler eski Komutanı ve o dönem ABD Dışişleri Bakanı olan

General Alexandr Haig, 13 Mayıs 1982 ve 12 Eylül 1983 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. (Bilbilik, 2011: 131)

Veto meselesinin halledilmesinin ardından Hupé'un, seçimleri Özal'ın kazanacağına yönelik kamuoyu araştırmalarını ve köşe yazılarını Washington'a iletmış olduğu, yıllar sonra açıklanan ABD Dışişleri Bakanlığı arşivinden çıktığı basına da yansımıştır (Kışlalı, 2002: 6). Nitekim seçimlerin hemen ardından Özal'ın Amerikan Büyükelçisi Hupé'a gönderdiği teşekkür mektubu da ABD'nin seçimlere ilgisini doğrular niteliktedir.

Turgut Özal'ın minnettarlığını ifade ettiği 14 Kasım 1983 tarihli mektubu şöyledir: (Tuşalp, 2013: 1)

“Bu mektup bir şükran ifadesidir. Şahsım ve arkadaşlarım hala seçimlerdeki muazzam zaferin tesiri altındayız. Yakın bir dostun desteği olmaksızın böyle muazzam bir sevinç ve tatminin mümkün olamayacağını idraki içindeyiz. Bu sebeple size ve zaferimize katkıda bulunan dostlarımıza saygı ve minnetlerimizi ifadeden kendimi alamadım. Bu haleti ruhiye içinde tedavim sırasında ülkenizde şahsıma gösterilen yakınlığın önemini özellikle vurgulamak isterim. Amerika'da bana sağlanan yüksek düzey temas ve toplantılar partimizin uygun bir yapıya kavuşturulmasında ve etkin bir seçim kampanyası açılmasında yararlı olmuştur. Ülkemizdeki karmaşık durumun gerçekçi görüşlerle değerlendirilmesi, Türk seçmenin düşünce yapısı ve özlemlerinin, karşı karşıya bulunduğu ekonomik sıkıntıların yakından bilinmesi de, seçimlerin lehimize sonuçlanmasında önemli birer etken olmuştur. Bunun yanı sıra, seçim arifesinde seçmenlere ülkemizde mevcut statükoyu koruyabilecek bir partiye oy vermeleri çağrısı yapılması da, kararsız durumdaki seçmenler üzerinde uyarıcı etki yapmıştır. Millet in güvenini kazanmış bir parti olarak, sorumluluklarımızın ne derece büyük olduğunun

ve toplumumuzu hala büyük çapta etkileyen tutucu usûl ve alışkanlıkları değiştirmenin ne kadar zor olduğunun idrakindeyiz. Yönetim kadrosunun tayininde ve pek Sayın Devlet Başkanı ile işbirliğimizde müşterek ideallerimiz doğrultusunda hareket edeceğimize inanmanızı isterim. Bizim için yapılmış olan her şeye şükranlarımızı tekraren arz, pek yakında görüşmek arzumu beyan ve en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.”

Özal’ın mektubu ABD’nin, onun döneminde Türkiye salt NATO müttefikliği ile sınırlı kalmayacağını, ilişkilerin stratejik ortaklığa doğru yol alacağını habercisi niteliğindedir. Robert Strausz-Hupé, 1989’da aktif diplomatlık kariyerine Türkiye’de nokta koyarak emekliye ayrılır ancak ABD’ye dönüşünde kurucusu ve onursal başkanı olduğu Dış Politika Araştırma Enstitüsü’ndeki faaliyetlerine devam etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Robert Strausz-Hupé’un 1957’deki makalesi, Orbis’in Aralık 1991-Ocak 1992 sayısında tekrar yayımlanır. 1957’deki eseri takdim eden Daniel Pipes, Hupé’un Komünizmin ölümünü önceden bildiğini ve binyılın sonuna yaklaşılırken ABD’nin yeni bir evrensel imparatorluk kuracağını ve kurmak zorunda olduğunu söylediğini bildirir. Pipes, yalnız bunun batı kültürü ve insanlığın bekasını sağlayabileceğini de vurgular. Pipes, okuyuculara hatırlatmada da bulunarak Orbis dergisinin adının Novus orbis terrarum’dan geldiğini belirtir ki bu Robert Strausz-Hupé’un makalesinin son kısmında yer almaktadır ve Latince olan bu cümlenin anlamı ‘Yeni Dünya Düzeni’dir. (Steinberg, 2002: 35)

Robert Strausz-Hupé, 2002’deki ölümüne kadar son yıllarını geçirdiği Philadelphia’daki evinde 1996’da anılarını kaleme almaya başlamıştır. Yazımını tamamlayamadığı bu son çalışmada Türkiye’ye dair önemli anıların da bulunduğu, ölümünün ardından kurucusu olduğu Orbis dergisinin 2003 baharında yayımlanan

sayısında zikredilmiştir. Dergide kaleme alınan yazıda ifade edildiğine göre Hupé, kritik istihbarat ve ikili ilişkilere dair bilgilerin yer alacağı anılarında, Türkiye'nin F-16 anlaşması ve iki büyük hava üssü pazarlığının yanı sıra Türkiye'yi NATO'da tutmaya yönelik çabalarına da yer vermeyi planlamaktaydı (Sicherman, 2003: 11)

2. Robert Strausz-Hupé'un Eserleri

Amerikan Dış Politikası başta olmak üzere Dünya Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler alanında çok çeşitli yayınları olan Hupé'un önde başlıca eserleri şöyledir: (Steinberg, 2002: 35)

- 1- Geopolitics: The Struggle for Space and Power, (1942)
(Jeopolitik: Toprak ve Güç için Mücadele)
- 2- The Balance of Tomorrow (1945)
(Yarının Dengeleri)
- 3- The Zone of Indifference (1952)
(Tarafsızlık Bölgesi)
- 4- International Relations in the Age of the Conflict Between Democracy and Dictatorship (1954)
(Demokrasi ve Diktatörlük Çatışması Çağında Uluslararası İlişkiler)
- 5- Power and Community (1956)
(Güç ve Toplum)
- 6- The Idea of Colonialism (1958)
(Sömürgecilik Fikri)
- 7- Protracted Conflict (1959)
(Uzatmalı Çatışma)
- 8- Forward Strategy for America (1961)
(Amerika'nın İleriye Yönelik Stratejisi)
- 9- Building the Atlantic World (1963)
(Atlantik Dünyasını İnşa Etmek)
- 10- In My Time: An Electric Autobiography (1965)
(Benim Zamanım: Eklektik Bir Otobiyografi)

Sonuç

Robert Strausz-Hupé, Başkan Kennedy'nin 1960'larda Barış Gönüllüleri projesi ile temellerini attığı Amerikan dışişlerindeki yenilenme sürecini, 1970'lere gelindiğinde yetişmiş insan gücü sayesinde ve Başkan Nixon'ın dış politika başdanışmanı olarak daha etkin hale getirmeyi amaçlamıştır. Hupé, bu doğrultuda kurucusu olduğu ve 20. yüzyılın ikinci yarısından beri Amerikan Dış Politikasına yön veren aktörleri yetiştiren Dış Politika Enstitüsünde, William Yandell Elliott, Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski, Samuel Huntington gibi önemli stratejistlere yer vermiştir. Soğuk savaş süresince Amerikan dış politikasına kılavuzluk eden bu ekip, Hupé'un bir makalesinde ifade ettiği doğrultuda: *“Küçük devletler ne jeopolitik ne de jeostratejik bir sete sahip değildir, küçük devletler ancak büyüklerin jeopolitiğinin bir parçasını oluştururlar.”* şeklindeki jeopolitik yaklaşım doğrultusunda Mackinder'in ünlü 'Heartland' ve Nicholas Spykman'ın 'Rimland' stratejilerini realize etmek için çaba sarf etmişlerdir. Amerikan Dış Politikasındaki Jeopolitik Dönüşüm bu stratejiler üzerine oturtulan 'Yeni Dünya Düzeni' projesi ile gerçekleşmiştir. Amerikan çıkarları doğrultusunda günümüzde de devam eden bu proje için zaman zaman Hupé ve ekibi de bizzat sahaya inmişlerdir.

Sonuç itibarı ile Robert Strausz-Hupé'un hayat hikâyesinden çıkarılması gereken pek çok sonuç olmakla birlikte, kurduğu dış politika enstitüsü aracılığıyla akademik alanda yürütülen stratejik çalışmaların devlet politikası haline gelebilmesinin ABD gibi bir süper gücün eylemleri arkasındaki düşünsel alt yapıyı görebilmemiz açısından oldukça önemli bir örneği teşkil etmektedir. Keza, Hupé'un Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dair öngörüsü ve sonrasında ABD'nin stratejisine yönelik yaklaşımları da, büyük devlet olmanın uzun vadeli stratejik analiz, öngörü ve planlar ortaya koymakla doğru orantılı olduğunu gösterir niteliktedir. Robert Strausz-Hupé, bir Avrupalı ve

İmparatorluk vatandaşı olarak genç yaşta geldiği Amerika Birleşik Devletleri'ndeki faaliyetleri ile II. Dünya Savaşı sonrasında Dünya'nın şekillenmesine ve ABD'nin süper güç konumuna erişmesine stratejik ve politik katkı sunmuştur. Kurucusu olduğu enstitü halen önemli stratejik çalışmalara imza atmaktadır. Ayrıca, Hupé'un ölümü ile yarım kalan anıları şayet ailesi tarafından yayımlanırsa Türk-Amerikan ilişkilerinin bir dönemine ışık tutacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Bilbilik, E. (2011), *Derin Dünya Devletinin Adamları*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Crampton, A. & Tuathail, O.G. (1996), "Intellectuals, institutions and ideology: the case of Robert Strausz-Hupé and American geopolitics", *Political Geography*, Vol.:15, No: 617.

Defay, A. (2005), *Jeopolitik*, Ankara: Dost Kitabevi.

Kışlalı, M.A. (2002), "*Strausz-Hupe'nin Ardından*", *Radikal*, 1 Mart. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=30651>

Palabıyık, M.S. (ed) (2009), *Batı'da Jeopolitik Düşünce*, Ankara: Orion Kitabevi.

Steinberg, J. (2002), "Open Conspirators' Behind September 11 Coup Plot", *Executive Intelligence Review*, Vol:29, No:3.

Strausz- Hupé, R. (1957), "The Balance of Tomorrow", *Orbis*, Vol:1, No:1.

Sicherman, H. (2003), "*Robert Strausz Hupé: His Life and Times*" , *Orbis*. http://www.fpri.org/docs/Sicherman_-_Strausz-Hupé.pdf

Tuşalp, E. (2013), "*Dört Adam İki Mektup Bir Ülke*", *Sol Haber E-Gazete*, 11 Kasım. <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/erbil-tusalp/dort-adam-iki-mektup-bir-ulke-82428>

